

A NAGY COPYRIGHT-RABLÁS Jogelhelyezés digitális környezetben

P. Bernt Hugenholtz
Institute for Information Law
University of Amsterdam
hughenholtz@jur.uva.nl

Bevezetés

Grosheide professzor a szerzői jog eredetéről szóló, *Testre szabott szerzői jog* című monumentális művében¹ számos argumentumot sorol fel a szerzői jog rendszerének létre. Az egyszerűség kedvéért itt csupán az öt legfontosabb érvet ismertetem:

- a.) A 'személyiségi' érv. A szerzői mű magán hordozza alkotójának személyes lenyomatát; a copyright (szerző joga) a személyiségi jog egyik fajtája.
- b.) A 'természetjogi' érv. A copyright a természetes jogszerűség eszméit tükrözi vissza. „A szerző jogát nem a törvény alkotja, hanem az az ember jogi tudatában öröktől fogva létezett.”²
- c.) Gazdasági érvek. A szerzői jogi védelem a gazdasági hatékonyságot ösztönzi oly módon, hogy az árrendszeren keresztül a szűkös források kiosztását optimalizálja.
- d.) Társadalmi és kulturális érvek. A copyright ösztönzi, hogy a szerzők olyan műveket hozzanak létre, amelyek értékes társadalmi vagy kulturális célt szolgálnak.
- e.) A 'kifejezés szabadsága' érv. A szerzői jog az alkotót függetleníti a mecénásoktól, az államtól és a külső támogatástól: a copyright a 'szabad kifejezés **motorja**'.

Nem meglepő, hogy mindezen érvek előfeltételezik, hogy a copyright a mű alkotójának a birtokában van. A 'természetes' elhelyezésnek ez a princípiuma türeődik abban az általános szabályban, hogy a copyright forrása a mű eredeti alkotója. Ennek megfelelően a legtöbb országban a copyright definíció szerint – vagy akár szó szerint is: a 'szerző joga'.

Meglepő viszont, hogy ebből az allokálási princípiumból a gyakorlatban nem sok marad. A professzionális szerzők ritkán birtokolják a copyrightot azokban a

¹ F.W. Grosheide, *Auteursrecht op maat*, Deventer: Kluwer 1986, p. 128 ff.

² E.W. Ploman and L. Clark Hamilton, *Copyright. Intellectual Property in the Information Age*, London 1980, p. 13;
Grosheide (1.jegyzet), p. 130.

művekben, amelyeket megalkottak. Ez igaz nemcsak arra a milliányi intellektuális munkásra, akik munkaszerződésük alapján, más szóval bémunkában hoznak létre műveket, hanem a *ténylegesen* független alkotókra is, az információs kor meg nem énekelt hőseire, a szabadúszó szerzőkre.

Egy pluralista társadalomból a köz- vagy magánpatronálástól független szerző hangja nem hiányozhat. Ideális esetben a szabadúszó alkotók nem megrendelésre hozzák létre a műveiket (mint az információs és szórakoztató iparban alkalmazott kollégáik), hanem spontán módon - gyakran non-konformista formában és tartalommal, nem-kereskedelmi csatornákon keresztül.³ Ahhoz, hogy ezek a szerzők megéljenek és boldoguljanak, és hogy a „beszéd” olyan fajtáját állítsák elő, amely a kifejezés szabadságáért folytatott harcot értelmessé teszi, a copyright strukturális funkciója alapvető fontosságú. Szubvenció vagy fizetés hiányában a copyright marad az egyetlen létfenntartási forrás a független alkotó számára. Egy olyan információs társadalomban, ahol a média-konglomerátumok gyakran hatalmasabbak a kormányoknál, a szerző ezen kategóriájának életben tartása életbevágó.

De fenn fog-e maradni a szabadúszó szerző? A nemzeti, európai és nemzetközi politikai szinten mindennapos 'copyright-bitórlás' árnyékában ma a szerzői jogok masszív elkobzása folyik – s ez a társadalomra nézve pusztító hatású folyamat. A média-koncentráció, a média-összeolvadások és a multimédiás termékfejlesztés vonzása arra ösztönözte a médiavállalatokat szerte a világon, hogy újrafogalmazzák szabványos kiadási ill. előállítási szerződéseiket oly módon, hogy hatékonyan megfoszthassák a szerzőket a vagyoni jogaiktól. A szerzők előtt a választás egyszerű: vagy átruházzák jogaikat szerződésben, vagy éhenhalnak.

Jelen dolgozat a független szerzők és előállítók közötti jogok megoszlását vizsgálja történelmi perspektívában, a tegnap nyomtatási privilégiumától a jelenkori cinikus 'kivásárlási' gyakorlatig. Konklúzióink szerint még nem késő, hogy lépéseket tegyünk, sőt jogi intézkedéseket foganatosítsunk a szerző védelmére, ahogy ez számos, főleg európai országban történt – de lehetőleg gyorsan, mert kifutunk az időből.

1. A copyright rövid története: a kiadó jogától a szerző jogáig

Az európai irodalmi tulajdon evolúcióját, amely a kiadó jogától a copyrighton keresztül a szerző jogáig ível, sok kutató fölrajzolta a jogi irodalomban.⁴ A copyright előtti időkben a közhatalom nyomtatási előjogokat, privilégiumokat (pátenseket) adományozott, amelyek a nyomdász-kiadó részére erőteljes, bár rövid életű monopóliumot biztosítottak az általa előállított 'privilegizált' kiadások fölött. Az előtérbe kerülő természetjogi elvek a XVIII-XIX. században fokozatosan rávilágítottak arra, hogy nem a nyomdászok, hanem maguk az alkotók érdemlik meg a törvény védelmét. Ugyanakkor a burzsoáziának a francia forradalomban kiteljesedő emancipációja jelezte a privilégiumok rendszerének végét. Így a nyomtatási pátens helyébe lépett a copyright, a többszörözés kizárólagos joga, amely a mű alkotójánál keletkezett.

³ Neil Weinstock Netanel, 'Copyright and a Democratic Civil Society', *Yale Law Journal* 1996, Vol. 106, p. 352.

⁴ Többek között: E.D. Hirsch Ballin, 'Auteursrecht in wording', in: *Auteursrechtelijke opstellen*, Deventer: Kluwer 1970, p. 9 ff.

Ám a szerzők helyzete alig javult. A kontinentális Európában elfogadott első copyright-törvények révén egy kéziratra vonatkozó jogcím átruházása automatikusan a copyright átadását jelentette. Ennek eredményeképpen a gyakorlatban a szerző joga a kiadó joga maradt egészen a XIX. század második feléig, amikor végre a kizárólagos jogot függetlenítették a kézirattól. Ezzel – legalábbis papíron – beteljesült a paradigmaváltás a copyright területén. Megszületett a szellemi tulajdon; a nyomdászok-kiadók elvesztették privilégiumaikat, úgy tűnt örökre. Ettől kezdődően az előállítók⁵ védelme a kalózzokkal, riválisokkal és más jogtalan használókkal szemben javarészt a szerzők gazdasági jogaitól függött.

A XIX-XX. század folyamán az előállítók könnyedén megoldották ezt a jogi 'katasztrófát'. Az általános gyógyír a szerződéskötés szabadsága volt. Ha a törvényhozás a szerzőkre bizonyos kizárólagos jogokat ruházott, semmi sem akadályozta meg a kiadókat abban, hogy a szerzőket megszabadítsák törvényes jogaiktól szerződés segítségével. Ez óriási méretekben csaknem azonnal bekövetkezett⁶ – nem kis mértékben a szerzők többségének a kiadójával szembeni féltékeny magatartása miatt. Egészen a XIX. század közepéig sok szerző méltóságán alulinak tekintette, hogy művéből anyagi jövedelmet élvezzen. Az igazi szerző nem anyagi profitért alkotott, hanem dicsőségért és hírnévért (*gloria et fama*).⁷ A szerzők és kiadók közötti viszony, amelyet földi dolgok – mint például a jogok és jogdíjak – nem zavartak, sok esetben csaknem idilli magasságokba emelkedett.⁸ A kiadó által saját szerzőjének juttatott *honorarium* összege ennél fogva ritkán tükrözte a kiadott mű kereskedelmi sikerét.⁹ A legtöbb író számára a szerzői jog pusztán személyhez fűződő jog volt; az érem pénzügyi oldala csak jóval később, a 'vállalkozó' szerző színre lépésekor kezdett jelentőssé válni. Ám még ma is, sok szerző küszködik az anyag és a szellem közötti dilemmával...¹⁰

A kiadók a maguk részéről nyomban fölfedezték, hogy származékos jogi helyzetük váratlan előnyöket hozott felszínre. Minthogy a copyright-törvény immár a szerző személyére koncentrált, a védelem időtartama a szerző életét követte – erre jött még a

⁵ E cikkben az "előállító" kifejezést tág értelemben használom arra, hogy azt a természetes vagy jogi személyt jelöljem vele, aki szerződéses viszonyba lép a szerzővel azzal a céllal, hogy felhasználja a művét. Ez a definíció magában foglalja a kiadót, a filmelőállítót, a hangfelvétel-előállítót, a rádió- é televíziószervezetet és az adatbázis-előállítót, de a közös jogkezelő szervezetet nem. Ld. Jacqueline Seignette, *Challenges to the Creator Doctrine*, Deventer/Boston: Kluwer Law and Taxation 1994, p 4.

⁶ Hirsch Ballin, 'Uitgeversrecht in wording', in: *Auteursrechtelijke opstellen* (4. jegyzet), p. 54.

⁷ M. Vessillier-Ressi, *Le métier d'auteur*, Parijs: Dunod 1982, p. 9 ff. Hasonlóan a professzionalizmus a sportban is tabunak számított egészen az 1960-as évekig.

⁸ J.W. Goethe, *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*, Berlijn/Weimar 1984: Aufbau, Part III, Book 12, p. 514: "A költészeti alkotások előállítását [...] valami szentségnek tekintették és már majdnem simonának tartották, ha valaki honorariumot vett fel vagy követelt. A szerzők és a kiadók a legesodálatosabb kölcsönös függőségben éltek. Úgy tűntek, ha úgy tetszik, mint a patrónusok és kliensek. [...] A kölcsönös nagyvonalúság és hála volt a jellemző. [...]; Fukarsággal és alávalósággal, különösen az utánnomások készítőivel, még nem kellett küzdeni.

⁹ H. Steiner, *Das Autorenhonorar - seine Entwicklungsgeschichte vom 17. bis 19. Jahrhundert*, Wiesbaden: Harrassowitz 1998, p. 29-38.

¹⁰ Steiner (9. jegyzet), p. 27. Cf. Paul Léautaud: "szerelemből alkotni mintegy szükséglet, noha az írás egy foglalkozás, de mégis csak az isten oldalán." idézi Vessillier-Ressi (7. jegyzet), p. 9.

'tartásdíj-időszak' a szerző leszármazottainak javára. Ennek eredményeképpen a kiadók, miután a szerző copyrightját megszerezték, lényegében olyan jogi monopólium birtokába jutottak, amely messze meghaladta a korábbi nyomdászti privilégiumok időtartamát, sőt még a szomszédos kiadói jogot is, amelyért az európai kiadók hiába lobbiztak az 1970-es és 80-as években.¹¹

A kiadók és az előállítók jelentős mértékű haszonra tettek szert partnereik, a szerzők copyright-jogából még politikai értelemben is. A szerzői jogok kiterjesztését sokkal könnyebb volt elfogadtatni, mint egy tisztán kapitalista kiadói jog bevezetését. A szerzőket könnyen meg lehetett győzni arról, hogy 'fedezzék' az előállítókat a közvélemény előtt,¹² s ez a gyakorlat folyik a mai napig.¹³

2. Egyensúly felé: a copyright szocializációja és kollektivizációja

Az előállítók azonban képtelenek voltak megfosztani a szerzőket attól az egyetlen jogtól, amely minden másnál jobban képviseli a szerzői jog, a *droit d'auteur* etikai magját: ez a személyhez fűződő jog. A személyhez fűződő jog a szerzők számára bizonyos mértékű védelmet nyújt az előállítók olyan mohó praktikáival szemben, mint a jogosulatlan első kiadás, a mű hiányos és helytelen megjelölése, ill. a mű megcsonkítása. Némely európai országban a személyhez fűződő jog megalapozott egy sor, a szerzői védelmet tovább erősítő előírást. Ausztriában (1936) és Németországban (1965) a személyhez fűződő jog által inspirált *monista* felfogás (amely szerint a vagyoni (economic) és a személyhez fűződő jog ugyanannak az éremnek a két oldala) alapján az a máig érvényes szabály alakult ki, hogy a copyright nem ruházható át, nem adható át.¹⁴ Az előállítóknak ezekben az országokban használati engedélyt (Einräumung von Nutzungsrechten) kell kérni.

A társadalom XIX. századi szocializációja tovább erősítette a szerzők jogi helyzetét az előállítókkal szemben. Az 1912-es holland copyright-törvény (Dutch Copyright Act – DCA) bevezette a 'célhoz kötöttség elvét' (2. cikk).¹⁵ Amikor egy szerződés feltételei nem világosak, azt vélelmezik, hogy szerző csupán a szerződés céljának megvalósításához szükséges jogokat ruházta át. Ennek a törvénycikknek, amely

¹¹ A. Dietz, 'Einführung. Das Urhebervertragsrecht in seiner rechtspolitischen Bedeutung', in: F.-K. Beier a.o. (ed.), *Urhebervertragsrecht. Festgabe für Gerhard Schrickler zum 60. Geburtstag*, München: Beck 1995, p. 12. A kiadói jogra vonatkozó javaslatok többsége Hollandiából származik.; ld. F.W. Grosheide and F.W. Obertop, 'Proeve van een Wet op het Uitgeversrecht. Een pleidooi voor een naburig uitgeversrecht', *Informatierecht/AMI* 1992, p. 163. Grosheide és Obertop javasolja az új kiadás első megjelenésétől számított 50 év időtartamra a kiadó szomszédos jogának bevezetését.

¹² Cf. John Tebbel, *A History of Book Publishing in the United States*, New York: Bowker 1978, Vol. III, p. 420: "Az ALA 1922-es közgyűlésén Detroitban a Könyvkereskedők Bizottságának elnöke kemény szavakkal támadta az amerikai kiadókat – ebbe a vádba belevonva a Szerzők Szövetségét is, a szerzői joggal összefüggésben tanúsított magatartásuk miatt és az árak magasán tartása miatt. Azzal vádolta a kiadókat, hogy igazságtalan jogokat szereztek és a köz költségén hízalják a pénztárcájukat, és ebben, mondta, a Szerzők Szövetsége is asszisztált, bár nem szándékosan.

¹³ Az IFPI sajtóanyaga szerint a Spice Girls-t felvillanyozta az Infosoc-irányelv (első olvasatban történt) elfogadása az Európai Parlamentben 1999 februárjában.

¹⁴ Ausztria szerzői jogi törvény 23. cikk, Németország szerzői jogi törvény 29. cikk. Seignette szerint (5. jegyzet), p. 31, "a német jog a szerzői megközelítés utolsó megerősítése."

¹⁵ A holland szerzői jogi törvény 2. cikk (2) bekezdés második mondata szerint: Az engedély csak azokat a jogokat foglalja magában, amelyek a jogcím természetéből vagy céljából szükségszerűen következnek.

hasonló szabályoknak szolgált mintául Németországban és Franciaországban, elsődleges célja az volt, hogy az 'ifjú és tapasztalatlan' szerzőt megakadályozza abban, hogy a 'ravasz' kiadókkal való tárgyalások során 'meggondolatlanul' elajándékozza a copyright-jogát.¹⁶

A társadalmilag inspirált copyright szerződésjog még korábbi példája az 1901-ben született német *Verlagsgesetz* (Kiadói törvény). A máig hatályban lévő törvény egy sor szerzőt védő kitélet tartalmaz, többek között azon jogok felsorolását, amelyek *nem* ruházhatók át szerződésben. Gyenge pontja a törvénynek, hogy a szabályai nem kógensek, ennél fogva mód van arra, hogy szerződésben eltérjenek tőlük és kiiktassák őket. Ezen kívül számos pontja már elavult, s a *Verlagsgesetz* ma már gyakorlatilag nem játszik lényeges szerepet.¹⁷

A francia törvényhozást morális és szociális megfontolások inspirálták a copyright-törvény 1957-es módosításakor, amikor a copyright-szerződésekre vonatkozó részletes szabályok egész sora – többségében kógens szabályoké – vált törvénné. A francia szabályok egy része általános érvényű és olyan formális és materiális kívánalmakat tartalmaz, amelyeknek bármely copyright-szerződésnek meg kell felelnie. Így egy felhasználási engedélynek vagy szerződésnek részleteznie kell a felhasználás terjedelmét: média, cél, hely, időtartam. Ezenfelül minden copyright-szerződésnek tartalmaznia kell a mű alkotójának arányos javadalmazáshoz való jogát.¹⁸ Ráadásul a francia törvény szabályozza a szerződési gyakorlatot bizonyos specifikus szektorokban, mint pl. a kiadásban, nyilvános előadásban, reklámban stb. Hasonló szabályok léteznek több európai országban, például Spanyolországban és Belgiumban.

Az 1965-ös német copyright-törvény csak néhány általános kitélet tartalmaz a copyright-szerződésekről – ezek azonban mind kötelező érvényűek. A szerződéskötés idején még nem ismert felhasználási módra vonatkozó szerződések semmisnek tekintendők (31. cikk. 4. szakasz). Ezen kívül a német törvény tartalmaz egy olyan, a hollandhoz hasonló cikkelyt (31. cikk. 5. szakasz), amely a 'célhoz kötöttség elvét' írja le; egy olyan szerződésmódosítási jogot, amely az aránytalanul alacsony bevétel esetén alkalmazható (36. cikk. - ez az un. 'bestseller-klauszula'); a jövőbeni művek engedélyezésére vonatkozó korlátozó szabályokat (40. cikk.); ill. használat hiányában a licenc felmondásának jogát (41. cikk). Mindezen cikkelyek annak az elvnek az illusztrációi, amely szerint a szerzőnek joga van méltányos részesedéshez minden egyes felhasználási formából. Ahogy Ulmer professzor megállapította, Németországban a copyright-törvénynek az a célja, hogy 'amennyire lehetséges, a jog maradjon a szerzőnél'.¹⁹

A ma sok európai országban meglévő, szerzőt védő szabályok széles körét tekintve nem meglepő, hogy az elektronikus jogok (azaz a művek újrafelhasználásának a joga CD-ROM-on, weblapon, adatbázisban) tulajdonára vonatkozó esetek döntő többsége,

¹⁶ K.J. Koelman, 'De overdracht overdacht', *Informatierecht/AMI* 1998, p. 70. W. J. Soetenhorst, *De bescherming van de uitgeefprestatie* (diss. Utrecht), Den Haag: VUGA 1993, p. 51-62.

¹⁷ Soetenhorst (16. jegyzet), p. 102.

¹⁸ Articles L 131-3 and 131-4 of the Code de la propriété intellectuelle. Ld. A. Lucas and H.J. Lucas, *Traité de la propriété littéraire et artistique*, Paris: Litec 1994, p. 393-550.

¹⁹ E. Ulmer, idézi G. Schricker in G. Schricker (ed.), *Urheberrecht. Kommentar*, München: Beck 1987, § 29(4).

amelyek az Európai Bíróság elé kerültek az elmúlt években, a szerző számára egyértelmű diadallal zárult. A bíróságok nem fogadták el azt a kiadók által hangoztatott érvet, hogy a szerzők azáltal, hogy beleegyeztek a nyomtatott formátum közzétételéhez, implicite engedélyt adtak más, elektronikus felhasználásra is.²⁰

Még az USA copyright-törvénye is tartalmaz szerzőbarát rendelkezéseket a copyright-szerződésekkel kapcsolatosan. Ezek közül a legfontosabb a 203. szakasz, az 'átruházás megszüntetésének szabálya', amely helyébe lépett az 1909-es törvény komplex 'megújítási' kitételeinek. Ebből a szakaszból eredően a szerzőnek joga van a licenc vagy átruházás megszüntetésére 35 év lejártá után. A megszüntetés jogáról nem lehet lemondani vagy azt átruházni. A jogtörténet szerint a szabály célja, hogy védje a szerzőket haszon nélküli átruházásoktól, 'mivel a szerzők alkupozíciója gyenge, azon kívül egy mű előzetes értékét lehetetlen meghatározni felhasználás előtt'.²¹

A szerzők fokozatosan javuló jogi helyzete az előállítókkal szemben nem pusztán a törvénykodifikációs lépésekből eredt. A szerzők, még ha természetüknél fogva az elnyomásban velük osztozó munkásoknál kevésbé hajlamosak is a szolidaritásra, rájöttek arra, hogy a hatalom a számokban fészkel. Néhány szektorban a kollektív alkudozás megteremtette a mintaszerződéseket, amelyeket az előállítók szervezeteivel kötöttek.²² Különösen a *common law* országaiban (Nagy-Britannia, USA, Ausztrália), ahol igencsak ritkák a copyright-szerződésekre vonatkozó törvényhozási eredetű szabályok, virágzik a szerzők nevében megkötött kollektív alku és szerződés.²³ Az információs ipar különféle szektoraiban a szakszervezetek vagy céhek kollektív szerződést kötöttek az előállítók és felhasználók szervezeteivel. Érdekes módon az amerikai céhek, amelyek csak a bér munka keretében létrehozott művek szerzőit tömörítik, olyan szerződést kötöttek, amely minimum-kifizetést szabályoz mindenféle másodlagos felhasználásra, ún. maradványokra, 'reziduálékra'.²⁴ Mangan szerint ezekben az egyezményekben a 'kvázi-jog kifizetés modellje testesül meg, amely sok szempontból a copyright-modell származéka'.²⁵ Az audiovizuális szektorban a kollektív szerződések még bizonyos személyhez fűződő jogokat is elismernek (melyek

²⁰ Ld. többek között: *Central Station*, Court of Appeals Brussels, 28 October 1997; *De Volkskrant*, District Court (*Arrondissementsrechtbank*) Amsterdam, 24 September 1997, 21 *Informatierecht/AMI* 194 (1997); *Freelens*, Court of Appeal Hamburg, 5 November 1998, Case 3 U 212/97; *Progrès*, Court of Appeal Lyon, 9 December 1999; *Wiener Gruppe*, Austrian Supreme Court, 12 August 1998, *Multimedia und Recht* 1999, p. 275. Ld. még P. Bernt Hugenholtz and Jane C. Ginsburg, 'Symposium on Electronic Rights in International Perspective', 22 *Columbia-VLA Journal of Law and the Arts* 151-164.

²¹ House Report No. 94-1476, 94th Con., 2d Sess., p. 124 (1976). Ld. Seignette (5. jegyzet), p. 44.

²² Példa erre az "Irodalmi Művek Kiadói Modell Szerződése, amelyet a Holland Kiadók Szövetsége és a Holland Írók Szövetsége fogadott el 1987-ben. A Modell Szerződést széles körben alkalmazzák a holland nyelvű irodalom kiadói.

²³ Mona Mangan, 'The organization, representation and protection of authors in common law countries. General report', in: G. Roussel (ed.), *ALAI Conference 1997 Montebello*, Conference Proceedings, Cowansville (Québec): Éd. Yvon Blais 1998, p. 953; Peter S. Grant, 'L'interprétation, l'interêt et la mise en oeuvre des ententes collectives ayant trait aux oeuvres audiovisuelles', *ALAI Conference 1997 Montebello*, p. 1051.

²⁴ Ld. Annex, *ALAI Conference 1997 Montebello* (23. jegyzet), p. 959-964; Grant (23. jegyzet), p. 1056.

²⁵ Mangan (23. jegyzet), p. 955.

feltűnő módon hiányoznak az amerikai copyright-törvényből), pl. az 'újraírás' (forgatókönyveké) joga, vagy kellő mértékű forrásadat megjelenítése.²⁶

A valódi piaci hatalmat aztán az egyesülés végső formája tudta biztosítani: a kollektív jogkezelő szervezetek megalapítása. A szerzők azáltal, hogy vagyoni jogaikat egy közösen adminisztrált vállalatra ruházták, hatékonyan rá tudták kényszeríteni használati feltételeiket az előállítókra, s még inkább így van ez, ha a törvényhozó testület támogatását is el tudták érni. Sok európai országban a közös jogkezelő szervezetek jogi monopóliumot élveznek. Ugyanakkor bizonyos másodlagos jogok, mint pl. az Európai Tanács 92/100/EEC Irányelve által garantált kölcsönzési jog, elidegeníthetetlennek minősülnek.²⁷

A jogkezelő szervezetek látványos sikerének azonban ára volt a szerzők számára. A hatékonyság azt követelte, hogy a szerzők feltétel nélkül adják át pénzügyi jellegű jogaikat, miáltal a jogkezelő szervezetek klienseiknek (műsorszórók, kábeltársaságok, éttermek stb.) általános, un. blanketta-szerződést tudtak kínálni. Ily módon a kizárólagos jog díjigénnyé degenerálódott. Ugyanezen okok miatt a jogkezelők nem támogatták a személyhez fűződő jogok egyéni gyakorlását. A jogkezelő szervezetek, amelyek örökké maximális bevételre törekedtek és versenyben álltak a külföldi jogkezelő intézményekkel, fokozatosan hagyományos ellenfelükre, az előállítókra kezdtek hasonlítani. Persze missziójuk belülről is megroggyant. Hagyományosan a jogkezelők nem csak a valóságos szerzők műveit kezelték, hanem más, nagyhatalmú jogtulajdonosokét is (pl. zeneműkiadók). Ennek eredményeképpen az előállítóknak mindig komoly beleszólásuk volt és van a jogkezelő szervezetek üzemelésébe és politikájába.

3. A jogháború föllángol

Az elmúlt években a szerzők és előállítók közötti kényes egyensúly újra fölbillent, főleg két, egymással összefüggő tényezőnek, a média-koncentrációnak és a média-konvergenciának köszönhetően.

Média-koncentráció

Mind nemzeti, mind nemzetközi terepen a jelentősebb független médiavállalatok száma drámai módon csökkent az utóbbi időben. A 'tartalom' (pl. egy teljes filmkönyvtár vagy zenei katalógus) jogainak megszerzése ösztönözte a vállalati beolvasztásokat és fúziókat, amelyek átrajzolták a média-tájképet.²⁸ Újra csak a 'szünergia', az energiák összefogása a mágikus szó: a sajtótájékoztatókon rendre optimistán kinyilatkoztatják, hogy az új megavállalat részlegei egymást kölcsönösen kreatívan megtermékenyítik és a vállalat tartalomgyűjteménye soha nem látott módon virágozni fog. A gyakorlatban azonban az áhitott szünergia ritkán valósul meg. Az egyes divíziók saját 'céljai' miatt semmi nem indokolja, hogy a kiaknázás teljes

²⁶ Mona Mangan, 'U.S. Report', *ALAI Conference 1997 Montebello* (23. jegyzet), p. 1094-1099; John M. Kernochan, 'Ownership and Control of Intellectual Property Rights on Audiovisual Works: Contracts and Practice. General Report III', in: *ALAI Congrès du Premier siècle du cinéma*, 17-22 September 1995, Paris: ALAI, p. 282-283. Grant (23. jegyzet), p. 1047, forrásadatok iránti amerikai megszállottságról beszél.

²⁷ Article 4, Council Directive 92/100/EEC.

²⁸ Janine Jaquet, 'Cornering creativity', *The Nation*, 17 March 1997, p. 10.

láncolata a 'korporációs családban' maradjon. Janine Jaquet szerint a 'filmjogok vagy könyvkiadási jogok eladása annak, aki a legtöbbet ígéri értük, a pénzcsinálás kitüntetett módja. A szünergia halott.'²⁹

A médiatársaságok, amelyek túléltek a fúziókat, bekebelezéseket, 'globális játékosok'. Az AOL/TimeWarner/EMI, a News Corp, a Bertelsman és az Elsevier olyan multinacionális cégek, amelyeknél a nemzeti határokról és a helyi szokásokról el kell felejtkezni. A régi idők felvilágosodott dzsentleman-kiadója, aki a szerző intellektuális partnere és megbízható barátja, már a múltba veszett. Színre lépett a médiamogul, akinek a szerző-istállója generálja a copyrightot, amely a vállalati mérleg profit-rovatában meghatározó tételként ékeskedik.³⁰

Ebben a folyamatban a nemzetközi médiavállalatok normái fokozatosan az Egyesült Államokban, az információs ipar minden szegmensében meghatározó hatalom uralkodó normáihoz süllyedtek. Az 'amerikanizálódás' jelensége fájdalmasan szembeötlő a jog területén is. A médiacégek méretes jogi osztályokat építenek ki a copyrightra specializált jogászok tömegével.³¹ Az előállító érdekeit figyelembe vevő copyright-paradigma uralkodik: az egyszerű copyright-szerződések telefonkönyv-vastagságúvá dagadnak és mára a norma a 'kivásárlás', amely Nordemann professzor szerint az amerikai rabszolgaság régi rossz maradványa.³²

Média-konvergencia

'A digitalizált információs rendszerek szeizmikus robbanása miriádnyi szilánkot lőtt a copyright-szerződésbe.' Cornish professzornak a montebelloi ALAI Konferencián 1997-ben elhangzott szavai profetikusként tűnnek ma.³³ Az információs ipar digitalizációja messze ható következményekkel jár a copyright-szerződések szabályaiban. Ebben a folyamatban a média-konvergencia játssza a főszerepet. A jelenség persze már az analóg időkben elkezdődött, de az információs termékek és szolgáltatások digitális alapú előállításának, terjesztésének és fogyasztásának felfutásával lélegzetelállító tempót vett föl. A nyomtatott kiadás, hangzófelvétel, filmkészítés, műsorszórás és az un. 'új média' hagyományos elválasztó mezsgyéi gyorsan felszívódnak. Az előállítók, látván „természetes” (médiaszpecifikus) missziójuk visszaszorulását, újradefiniálják céljaikat. A kiadók, korábban a 'nyomtatott anyag kézművesei', mára szinte véletlenszerűen információ-előállítókká lettek. De milyen információké? És hogyan vigyék azt piacra?

A kiadó dilemmája azonosságkrízissé válik, amint rájön, hogy a tipográfia, a többszörözés és terjesztés funkciói, amelyek szakmájának alapelemei voltak, szinte

²⁹ Jaquet (28. jegyzet).

³⁰ Seignette (5. jegyzet), p. 62: "A termékek és a kiadók hitelessége, legyen az akár könyvé, elektronikus adatbázisé, televíziós programé vagy számítógépi szoftveré, nagyrészt a szerzői jogok birtoklásán múlik."

³¹ Wilhelm Nordemann, 'Towards a Basic International Regime of Copyright Contracts', in: Jan J.C. Kabel and Gerard J.H.M. Mom (ed.), *Intellectual property and Information Law*, Den Haag/Londen/Boston: Kluwer Law International 1998, p. 219.

³² Nordemann (31. jegyzet). Cf. Jaquet (28. jegyzet).

³³ William R. Cornish, 'General Report. Individual Contracts of Authors and Artists: Practices in the Digital Environment', in: *ALAI Conference 1997 Montebello* (23. jegyzet), p. 382.

bárki által űzhető – még maguk a szerzők által is.³⁴ Az internet a kiadó végső lidérce: az nemcsak 'globális másológép', de egy költség nélküli világszéles elosztó csatorna is. Hirtelen minden szerző egy modem és egy PC segítségével százmillió olvasóhoz, nézőhöz és hallgatóhoz tud fordulni a kiadó, a terjesztő és más közvetítőcég nélkül.

Hagyományos szerepétől, missziójától és azonosság-tudatától megfosztva a kétségbeesett kiadó az egyetlen megmaradt vagyontárgyához ragaszkodik. A 'művet mint nyersanyagot különféle információs produktumokhoz szerződéssel hozzákapsolja'. A jogokat minden lehetséges médiában megszerzi, mert a 'szerződéskötés időpontjában a kiadónak nem volt tudomása arról, milyen egyéb felhasználásra fog a mű még kerülni'.³⁵

Így megintcsak azt látjuk, hogy a jogok totális átruházása elfogadott üzleti gyakorlattá válik, de nem kényszerből, nem azért, hogy megkönnyítse a jogérvényesítést, nem is logisztikai okokból, vagy a hatékonyság és biztonság érdekében, hanem az egzisztenciális bizonytalanság szimptomájaként, mivel a kiadóknak fogalmuk sincs, mit rejt számukra - és a szerzőik által alkotott művek számára - a jövő. Ugyanaz a bizonytalanságérzet, amely megmagyarázza a ma felbukkanó copyright-elbitorlást³⁶, az agresszív, csaknem paranoiás lobbizást a copyright-védelem meghosszabbításáért a digitális környezetben.

A multimédiás kiadó nem más mint mítosz. A mai kiadók csak ritkán fejlesztenek és aknáznak ki egy terméket minden lehetséges médiában. A gyakorlatban a legtöbb jogtulajdonos inkább bérbe adja, szublicenc révén külön-külön engedélyezi művét. A 'papír'-kiadók jórészt nem rendelkeznek azzal a technikai háttér-tudással, know-how-al, amely a digitális kalandban való fennmaradáshoz kell. Az internetnek megvan a maga dinamikája: itt furesza törvények uralkodnak, mint 'Dyson diktuma': 'az on-line tartalmadat tekintsd úgy, mintha szabad lenne'.³⁷ Azok a kiadók, amelyek a nyomtatott világ üzleti modelljét akarták az internetre alkalmazni, esélytelenek az innovatív információszolgáltatások új generációjával szemben. Igaz, még ebben a digitális ingoványban is marad valami szerep a közvetítőknél. Ám ezt a szerepet már lefoglalták - a világháló portáljai, keresőmotorjai.

Mi lesz a szerző jogi helyzete a multimédiás világban? Talán a választ megtudhatjuk a zeneműkiadás történetéből, a szórakoztató ipar azon szektorából, ahol a misszió és a médium elválasztása már egy korábbi szakaszban megtörtént, amikor olyan zenei eszközök kerültek bevezetésre, mint a gépzongora vagy a gramofon, ill. még később, a rádió, a magnó meg a CD. A zeneműkiadók hagyományosan (csaknem) minden jogot megszereznek a zeneszerzőktől és szövegíróktól. Mit publikálnak ezért cserébe? Meglepően keveset. Amit manapság a zeneműkiadók ritkán adnak ki, az a kotta, még

³⁴ In 1980, W. Gordon Graham korán felhívta erre a figyelmet. A kiadói ipar hagyományos szerepfelosztása (szerző – nyomda – kiadó – könyvtár – könyvkereskedő) nem illik "abba a világba, amely állandóan kommunikálni akar és amelyik ennek a célnak megfelelően már elkezdte kiépíteni az előállítók és a felhasználók két pólusú rendszerét. Ez az egyik oka annak, hogy a kiadók ösztönösen idegesek." W. Gordon Graham, 'The future of publishing', in: J. Somerwil a.o., *De uitgever: boekenmaker of merchandiser?*, Deventer: Kluwer 1980, p. 15.

³⁵ M.J. Frequin (secretary of the Dutch Publishers Union), 'Uitgeefovereenkomsten', in: M. Haven, P.J. Keuchenius en G.J.H.M. Mom, *Contracten en (multi)media*, Deventer: Kluwer 1999, p. 10-11.

³⁶ Pamela Samuelson, 'The Copyright Grab', *Wired* 4.01, January 1996.

³⁷ Carl Shapiro and Hal R. Varian, *Information Rules*, Boston: Harvard Business School Press 1999, p. 65.

ha a szokásos zenekiadási szerződés szövegezése mást sugall is. A zeneműkiadók csak nevükben maradtak kiadók. Többé már nem kiadnak, hanem kezelik és kiaknázzák a 'könyvtáraikhoz' tartozó jogokat oly módon, hogy lemeztársaságoknak engedélyt adnak, valamint úgy, hogy a jogkezelő szervezetektől beszedik a pénzeket.³⁸

A zeneműkiadó nem kiadó, hanem a jogok kiaknázója – a 'multimédia-előállítók' új generációjának előfutára, amelyeket a digitális kor fog életre hívni.

6. Szerzők mint kiadók

Az internet felemelkedése megkerülhetetlenül fölveti a kérdést, vajon a szerzők valóban igénylik-e ezeket a közvetítőket. A kérdés nem új. Több mint kétszáz éve, 1772-ben egy kis csoport német szerző (a népszerű költő, F.G. Klopstock vezetésével³⁹) az irodalmi köröket azzal sokkolta, hogy proklamálta a *Deutsche Gelehrtenrepublikot*. A 'tudós emberek köztársasága' célul tűzte ki, hogy megszabadítsa a szerzőket a kiadó láncaitól direkt piacravitel tervével.⁴⁰ A szerzők műveit előfizetéses alapon közvetlenül árulták az olvasóknak. Nem meglepő, hogy a terv, amelyet főleg a kiadók szerző-ellenes copyright-politikája fölötti elkeseredés szült, megbukott. A szerzők nem tudták megkettőzni azt a elosztási hálózatot, amellyel a kiadók a terjesztést végezték. Politikailag azonban Klopstock respublikája mégiscsak siker volt – a szerzők jogaira vonatkozó felhívásra hamarosan a német törvényalkotók válaszoltak.⁴¹

A XX. században már voltak próbálkozások a szerző 'önállósodására'. 1919-ben Charlie Chaplin, Mary Pickford és Douglas Fairbanks hollywoodi sztárok D.W. Griffith rendezővel megalakították a *United Artists* filmstúdiót. Ám az ilyen, szerzők által üzemeltetett vállalkozások sem tudták teljesen fölöslegessé tenni a közvetítőket.

Klopstock és Chaplin utódjai részére az internet a valóra vált álom. A tudományos szerzők, az internet korai alkalmazói, különösen optimisták. Tényleg realiztikus-e a 'kiadás kiadó nélkül' forgatókönyv? Egy 1997-es konferencián (*Copyright and Universities*) Mackaay professzor tesztelte az elméletet. Mackaay két kiadási modell egymás melletti kifejlődését jósolja:⁴² a piacon értékesíthető információs termékek és szolgáltatások részére a piac-alapú modellt (kereskedelmi adatbázisok, folyóiratok, dolgozatok, monográfiák); ill. a tudományos információ gyors terjesztésére szolgáló nem-kereskedelmi modellt. Az internet villámgyorsan a kommunikáció elsődleges közegévé vált a tudósok között. A dolgozatokat és vázlatokat vitacsoportokban körözik, egyéni vagy egyetemi honlapon teszik közzé, vagy e-print szervereken tárolják. Ezzel szemben a lektorált verziókat csak hónapokkal később nyomtatásban publikálják, amelyeket aztán könyvtárak és más tárolóhelyek archiválnak.

³⁸ M. Karnstedt, 'The Future of Music Publishing in a Wired World', WIPO International Conference on Electronic Commerce and Intellectual Property, Geneva, 14-16 September 1999. J. Tatt, 'Music Publishing and Recording Contracts in Perspective', *EIPR* 1987, 132.

³⁹ Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803), legjobban vallásos elbeszéléséről, A Messiás-ról ismert.

⁴⁰ Goethe (8. jegyzet), p. 514-516.

⁴¹ Martha Woodmansea, *The Author, Art, and the Market*, New York: Columbia University Press 1994, p. 47-48.

⁴² E. Mackaay, 'Scientific publishing without publishers', in: P.B. Hugenholtz a.o. (ed.), *Universiteit en auteursrecht. Wetenschappelijke informatievoorziening in een digitale omgeving*, Amsterdam: Otto Cramwinckel 1998, p. 21.

A tudományos kiadók és munkaadók (egyetemek és kutatóintézetek) számára a nem-kereskedelmi kiadásnak ez a párhuzamos univerzuma fontos oka annak, hogy óvatosak legyünk a kiadási jog kereskedelmi kiadó számára való megadásával.⁴³ A tudományos kiadók, köztük sok tudományos társaság kiadója, különösen mohó a jogok minden áron való megszerzésében. A tudományos kommunikáció szabadságának feltétele, hogy a szerzők legalább az elektronikus formában való publikálás jogát megtarthassák – a formális publikálás előtt vagy után. Sok intézményben most alakuló egyetemi copyright-irányelveknek súlyt kell helyezniük arra, hogy ezt a szabadságot fenntartsák és ne a pusztán pénzügyi megfontolások érvényesüljenek azokban. Ennek érdekében az egyetemek együttműködhetnek a kiadókkal olyan kiadási mintaszerződések kialakításában, amelyek csak minimális jogokat adnak át.

7. Új egyensúly keresése

Az internet egyik iróniája, hogy most, amikor a 'kiadás kiadó nélkül' végül realitássá válhat, a szerzők rákényszerülnek arra, hogy soha nem látott méretekben lemondjanak jogaikról a kiadók és más előállítók javára. A digitális korban a szerzők joga csak névleges maradt. Az előállítók eliszkozták a jogokkal, akár a copyright korai napjaiban. Ideje ismét megváltoztatni a történelem irányát és visszajuttatni a jogokat oda, ahova valók: az irodalom, a tudomány és a művészet alkotóihoz.

Vajon a magánjog meglévő korrekciós eszközei nem elégségesek a kellő védelemhez? Hiszen ténylegesen a szerződésre alkalmazható szabályokra támaszkodva az általános szerződési szabályok alábbi rendelkezései megvédik a szerzőt a copyright-szerződések előnytelen kitételeitől:

- A 'méltányosság' vagy tisztesség princípiuma, amely kiegészíti vagy akár hatálytalanítja a tisztességtelen szerződési feltételeket bizonyos jogrendszerekben;
- A standard megállapodásokban a tisztességtelen feltételeket tiltó szabályok;
- Azok a rendelkezések, amelyek megengedik egy szerződés felülvizsgálatát vagy visszavonását, ha bármely előre nem látható körülmény a szerződés változatlan végrehajtását igazságtalanná teszi.

Még ha a szerzőnek előnye származik is egy adott szituációban ezekből a szabályokból, akkor is számolni kell az általános magánjogban egy alapvető hiányossággal: azzal, hogy normatív tartalma minimális. A szerződési jog nem

⁴³ Például Wiley a következő szöveget használja a standard kiadói szerződésében: "Amennyiben elfogadják a kéziratot publikálásra [...] a Kiadó a következő jogokat szerzi meg: nyilvánosságra hozatal joga, többszörözés joga, folyóiratban való terjesztés, ilyen folyóiratok elektronikus kiadásainak előkészítése bármilyen adathordozón, különösen CD-ROM-on, a mű tárolása bármilyen on-line adatbázisban, az ilyen adatbázisok terjesztése és a mű kinyerése ilyen adatbázisból fizikai példányként vagy nem fizikai átvitelre olyan célból, hogy a művet képernyőn megjelenítsék, vagy az adatbázis felhasználója azt letöltse, egyszerű átvitel formájában vagy előfizetési szerződés alapján az adatbázis működtetője révén, részben vagy egészben, különösen speciális érdekeltségű szolgáltatásokban. A jogok átruházása földrajzilag nem korlátozott (világ-széles jogok) és kizárólagosak három éven keresztül, továbbá a Kiadó időben korlátlanul nem kizárólagos jogot szerez. A Kiadó továbbadhatja a jogot harmadik személyeknek, különösen adatbázis-szolgáltatónak [...]"

tájékoztatja a szerzőt vagy a kiadót egy specifikus szerződési kitétel ésszerű vagy ésszerűtlen természetéről. A sérelmet szenvedett szerző bíróságra mehet a kiadóval szemben, de erre a lépésre nem igazán szánja rá magát.

Ahogy láttuk, a kollektív alku és szerződés (az alkalmazotti viszonyban lévő szerzők, sőt a 'szervezett' szabadúszó szerzők nevében is) a copyright-szerződéskötés kikölkent egyensúlyát helyreállíthatja, s a szerzők és előállítók között egy méltányosabb jogallokációhoz vezethet. Azonban néhány országban, többek között az USA-ban és Németországban, a szabadúszó független szerzők el vannak tiltva a kollektív alkudozástól a trösztellenes törvény miatt ⁴⁴. Mindamellet még ha nincs is ez a tilalom, a független szerzők vonakodnak magukat céhbe vagy szakszervezetbe szervezni. Sok szerző nem szociális vagy gazdasági szükségszerűségéből, hanem elvi okokból választotta magának a független alkotó életét. A szabadúszó szerző egy Einzelgänger, aki az alkalmazotti lét hivatalos munkaideje és egyéb társadalmi kényszerubbony helyett a teljes szabadságot választja. Ahhoz, hogy ezeket az igazából szabad alkotókat megvédjük az előállítók igazságtalan szerződési praktikáitól, egy gyógy mód elegendő: olyan törvényi intézkedés, amely a copyright-szerződéskötés szabadsága elé bizonyos korlátokat emel. ⁴⁵

Mi lenne a megfelelő intézkedés? A jelenleg néhány európai országban kodifikálás alatt álló copyright-szabályok tanulságosak. A helyi jogi tradíciótól függően a törvényhozás választhat részletes, szektorra jellemző rendelkezést (kiadás, sugárzás, reklám stb. területén), mint Franciaországban, Spanyolországban vagy Belgiumban. Elképzelhető, hogy a törvényhozásnak jobban fekszik a nyílt szabályozás, olyan általános szabályok bevezetése, amelyek szövegezése média-független. Bármely irányban indul is el a törvényhozás, a copyright-szerződés törvényi rendelkezései legyenek szigorúak és külföldi törvény választását ne tegye lehetővé.

Megfontolandó szabályok:

- Az átruházás vagy jogengedély automatikus megszüntetése - egy adott időtartamot követően, pl. három évre – ha nincs felhasználás;
- A bestseller-klauzula: a szerződés újratárgyalása, ha a mű váratlan siker;
- A 'célhoz kötöttség elve'; és lehetőleg
- A szerződéskötés idején ismeretlen felhasználási módra adott engedély semmissége.

Eddig a nemzetközi copyright konvenciók nem nyújtottak ilyen szerzőt védő rendelkezéseket. Nyilvánvaló, hogy az információs és szórakoztató iparok globalizálódása idején a nemzetközi megoldások fontosak lennének. A copyright szerződési szabályozás nemzetközi harmonizálása jót tene a szerzőknek és az előállítóknak egyaránt. Elkerülhető lenne, hogy a jogválasztási klauzula aláássa a

⁴⁴ Th. Bodewig, in: *Urhebervertragsrecht* (11. jegyzet), p. 877-878.

⁴⁵ Grosheide, *ALAI Conference 1997 Montebello* (23. jegyzet), p. 262. Cf. Indokolás a Tanács 92/100/EEC irányelvéhez (Bérleti irányelv) [felismerte a szerző mint gyengébb fél védelmének szükségességét és a teljes szerződési szabadságot elfogadhatatlannak minősítette.]

szerző védelmében hozott rendelkezéseket és az egész világon azonos esélyt teremtené az előállítóknak.

E konferencia központi témája az a vélekedés, hogy a copyright eltörlése fokozná az információ szabad áramlását. Magam nem osztom ezt a vélekedést. Sőt, úgy vélem, hogy a copyright strukturális funkciója, mint a 'szabad kifejezés motorja', hatékonyan segítette elő a múltban a média hangjának oly gazdag és változatos információs ökológiáját. Hogy a copyright fenn tudja-e tartani ezt a funkciót a jövőben, az attól függ, hogy a szerzők és az előállítók között a jogok megoszlása mennyire méltányos.

Translation completed: **July 20, 2006**

Translated by **Zsolt Bánhegyi**
zsolt@vax.mtak.hu

Reviewed and corrected by **Anikó Gyenge**
anikonaso@hotmail.com